

FOTO: BERTIL OLSSON, SMÅLANDS MUSEUM, VÄXJÖ

Stjärnkirurgens kniv botade känd målares huvudvärk efter isdrama

■ Det kunde ha blivit en säljande löpse-
del, för bakom den fridfulla scenen i
bondemålaren Pehr Hörbergs lavering
1809 av sin egen operation finns en dra-
matisk historia.

Länge hade den då 61-årige konstnä-
ren plågats av urinstämna, stranguri.
Varken arkiatern Johan Westrings alka-
livatten efter engelskt recept eller det
»frässalt« Hörberg fått av en baron
hjälpte. Inte heller fann han boten bland
de 19 medel för »stenpassion« som han
själv samlat berättelser om. Nej, det blev
bara värre. Det var dags för stenskar-
ning, och den tidens stjärnkirurg i Sve-
rige, arkiatern Pehr af Bjerkén, kallades
från Stockholm [1-4].

»Av hans hand ville Hörberg mottaga
det längre livet eller den hastigare dö-
den», skrev målarens beundrare, den ro-
mantiske skalden Per Daniel Amadeus
Atterbom, som såg till att Hörbergs
handskrivna levnadsbeskrivning kom i
tryck.

Eftersom patienten tvivlade på att han
skulle komma levande tillbaka gjorde
han avskedsvisit hos sina närmaste be-
kanta. Det drog ut på aftonen, så att han

Den 2 mars 1807 opererades Pehr Hörberg för sin duvägsstora blåssten av Pehr af Bjerkén i Norrköping. Två år senare målade han lavyren av operationen (motstående sida): På en bädd ligger sjuklingen, som just lyckligen befriats från den 2 1/4 lod tunga blåsstenen, vilken visas honom av Hörbergs »husläkare» Johan Westring. Bredvid står hans dräng Jan samt doktorerna Norstedt, Ekström, Bock och Ericson.

Nedan ett självporträtt, »afmålade och här graverat år 1807».

först i stark kvällsskymning kom till en sjö som måste överfaras. Hästen skyggade och Hörberg föll ur släden, slog huvudet i isen och fördes avsvimmad till Norrköping, där han befriades från en blåssten på drygt 30 gram [1]. Operationen gick lyckligt, och efter tolv veckor kunde patienten återvända hem. En välkommen biprodukt av ingreppet var att han också slapp den svåra huvudvärk som tidigare plågat honom.

Stenen hamnade i Göteborgs medicinhistoriska museum. Den kom dit tillsammans med en rad instrument för litotripsi och litotomi, vilka skänktes till Sahlgrenska sjukhuset av Johan Westlings son Pehr Christopher, chefskirurg vid sjukhuset 1828–1844. Det är möjligt att han ärvt inte bara enstensamling utan också instrument från fadern och af Bjerkén [5].

För den som läst Runebergs dikt om Döbeln vid Jutas klingar namnet af Bjerkén bekant. Och visst, af Bjerkén var Döbelns läkare, den som enligt dikten svepte bort medicinflaskorna från nattygsbordet för att hans läkekonst inte skulle hindra den febersjuka generalmajoren

Georg Carl von Döbeln från att leda Björneborgsbrigaden mot ryssarna i slaget vid Jutas den 13 september 1808 och säkra svenska huvudarméns reträtt [6].

Den gången hade kirurgen ingen användning för kniven, men »enkelhet och förlitande på naturens egen kraft att själva hjälpa sig var en huvudsats hos Bjerkén, den han troget följde, sedan konsten gjort vad naturen icke utan dess biträde förmådde att göra», betonade Sven Hedin i sitt äminnelsetal efter af Bjerkéns död 1818 [7].

Hedin prisade också af Bjerkéns insatser som förste fältläkare vid norra finska armén i Österbotten:

»Vid alla förfallande bataljer var han tillstädes på själva slagfältet. Han förband de sårade och förrättade mitt under kanonelden de nödvändigaste kirurgiska operationer. Också sårade fiender fick av Pehr af Bjerkén den ömmaste skötsel.»

af Bjerkén dog i Jönköping 1818, på väg till en operation i Göteborg. Då hade hans liv förmörkats av att avundsjuka kolleger smädat honom för att han inte kunnat göra alla de »underverk» som fordrades av honom. Kanske var det därför som han inte i skrift redovisade så många av de komplicerade operationer han utfört, ej heller den som hjälpte konstnären Pehr Hörberg.

Inte heller Johan Westring, som annars gav många bidrag till den tidens medicinska skrifter, tycks ha skrivit om Hörbergs operation. Han har dock beskrivit ett märkvärdigt fall, professor JH Lidéns sällsamma sjukdom, vilken varade något över 21 år. Lidén, som tillbringade halva sin levnad i sjukbädden, blev en av Hörbergs vänner och är avmålade i flera porträtt. Ett sådant av Lidén på sjukbädden finns i Linköpings stiftsbibliotek; enligt Cnattingius [4] har färgen »en värme och ett djup, som man igenkänner från altartavlorna». Hörbergs altartavlor och övriga religiösa verk anses vara hans främsta insatser i den svenska konsthistorien, men på repertoaren stod också bondemåleri och frimurartavlor.

Ytterligare några läkarporträtt av Hörbergs hand finns bevarade, bl a ett av Norrköpingsläkaren Gideon de Rogier.

I sin levnadsteckning och brev till sin välgörare Fredrik Samuel Silverstolpe har Hörberg själv i detalj redovisat sitt lidandes historia. Den började tidigt. Innan han fyllde året hade han haft både kikhosta och kopporna. Så oroade var de fattiga föräldrarna för den lille sjuklige stackarens liv att de följde folkmedicinens recept. En torsdagsmorgon innan solen gått upp drogs han, fastande och naken, tre gånger genom en klaven björk. Ett lyckligt omen var att kilarna sprang strax därefter, björken slöts och

växte så småningom samman. Det sågs som ett tecken på att barnet skulle bli bättre, men snart gjorde rödsot honom så svag att han måste lära sig gå för andra gången, tre år gammal.

Inget hindrade dock den envetne smålänningen att följa sin kallelse, att bli konstnär. Vägen dit var lång, men han blev slutligen accepterad i de tongivande konstkretsarna, bl a av Konstakademiens Carl Gustaf Pilo och Tobias Sergel, till och med av kung Gustaf III. På toppen av sin bana stod han när han 1795 blev ledamot av Konstakademien, men sedan blev det sämre. I början av 1800-talet drabbades han först av svår rötfeber, dvs tuberkulos, men han kom åter till hälsan »med Guds hjälp och doktor Göhls skötsel». Svårt sjuk av frossan hade han varit tre gånger, och så fick han smärtsamma känningar av stenplågan, som först visade sig genom att han inte tålde att åka vagn.

Efter operationen återvann han aldrig sin styrka. Han dog 1816, en vecka före sin 70-årsdag.

Yngve Karlsson
fd redaktör,

Läkartidningens medicinska redaktion

Referenser

1. Hörberg P. Målaren Pehr Hörbergs lefvernes-beskrifning. Författad af honom sjelf. Med företal och tillägg af Atterbom. Uppsala: Zeipel och Palmblad; 1817.
2. Bergsten V. En konstnärsmönografi öfver Per Hörberg. Norrköping: Norrköpings Tidningars aktiebolag; 1904.
3. Lindqvist G, Ullén M. Pehr Hörberg. Konstnär och bonde. Stockholm: Carlssons; 1998.
4. Cnattingius B. Pehr Hörberg. Stockholm: Sveriges allmänna konstförening; 1937.
5. Wikström-Haugen I. Instruments for lithotripsy at the Medical history museum of Göteborg. In: Actes du 9e colloque des conservateurs des musées d'histoire des sciences médicales. Leeds, 1998: 41-4.
6. Sveriges läkarehistoria, utgifven av Joh Fredr Sacklén, 1a afdelingen. Nyköping, 1822: 334-8.
7. Hedin SA. Äminnelsetal öfver konungens troman, förste lifmedicus Pehr af Bjerkén, hållet 27 februari 1819. I: Kungliga Vetenskapsakademiens äminnelsetal 1819-1937. Tal nr 160.